

Linguistica Copernicana

16/2019

UNIwersytet
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W TORUNIU

REDAKTOR NACZELNY: Maciej Grochowski

RADA REDAKCYJNA: Ireneusz Bobrowski (Instytut Języka Polskiego PAN, Polska), Andrzej Bogusławski (Uniwersytet Warszawski, Polska), Gerd Hentschel (Carl von Ossietzky Universität Oldenburg, Niemcy), Axel Holvoet (Vilniaus Universitetas, Litwa), Krystyna Kleszczowa (Uniwersytet Śląski, Polska), Jarmila Panevová (Univerzita Karlova, Czechy), Zuzanna Topolińska (Macedonian Academy of Sciences and Arts, Macedonia), Daniel Weiss (Universität Zürich, Szwajcaria), Anna Wierzbicka (Australian National University, Australia)

KOLEGIUM REDAKCYJNE: Maciej Grochowski (Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Polska), Krystyna Kallas (Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Polska), Irena Sawicka (Instytut Sławistyki PAN, Polska), Piotr Stalmaszczyk (Uniwersytet Łódzki, Polska)

SEKRETARZ REDAKCJI: Magdalena Żabowska

OPINIOWALI DO DRUKU: Arleta Adamska-Sałaciak, Zbigniew Babik, Leszek Bednarczuk, Jerzy Bralczyk, Jolanta Chojak, Anna Cychnerska, Katarzyna Dróżdż-Łuszczczyk, Ewa Geller, Adam Głaz, Michał Głuszkowski, Rafał Górski, Mariola Jakubowicz, Brian Joseph, Georg A. Kaiser, Aleksander Kiklewicz, Małgorzata Korytkowska, Iwona Kosek, Marek Kuźniak, Janina Labocha, Barbara Lewandowska-Tomaszczyk, Jadwiga Linde-Usiekniewicz, Anetta Luto-Kamińska, Marek Łaziński, Jolanta Maćkiewicz, Agnieszka Małocha-Krupa, Aleksandra Niewiara, Tomasz Nowak, Anna Pajdzińska, Ivan Petrov, Danuta Rytel-Schwarz, Agnieszka Słoboda, Marek Stachowski, Dorota Szumska, Aleksander Szwedek, Oлександр Taranenko, Jadwiga Waniakowa, Daniel Weiss, Joanna Zaucha

ADRES REDAKCJI: Instytut Językoznawstwa UMK, 87-100 Toruń, ul. Fosa Staromiejska 3, e-mail: lincop@umk.pl, www.linguistica.umk.pl

OKŁADKA: Monika Pest

Periodyk oferuje dostęp do zawartości w systemie Open Access na zasadach licencji niewyłączonej Creative Commons (CC BY-ND 3.0).

Wersja papierowa jest dostępna w druku na żądanie na stronie internetowej Wydawnictwa www.wydawnictwoumk.pl

© Copyright by Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Toruń 2019

ISSN 2080-1068

Wersją pierwotną (referencyjną) czasopisma jest wersja papierowa.

Wydawca: Uniwersytet Mikołaja Kopernika
ul. Gagarina 13a, 87-100 Toruń
Druk: Wydawnictwo Naukowe UMK
Nakład 300 egzemplarzy

JAROSŁAW PACUŁA

Uniwersytet Śląski w Katowicach
Instytut Językoznawstwa

O kilku judaikach w polskim socjolekcie przestępczym*

Słowa klucze: semantyka leksykalna; etymologia; historia języka; socjolekt przestępczy

Key words: lexical semantics; etymology; language history; criminal jargon

W 2018 r. na łamach czasopisma „Polish Political Science Yearbook” ukazał się tekst Angeliki Adamczyk *Hebrew and Polish: Mutual Influences and Their Contribution in Creating a Polish Criminals' Jargon*¹. Autorka deklaruje prezentację słownictwa przejętego od XIX wieku przez polskie środowi-

* Użyte w tytule określenie „judaika” można rozumieć szeroko – jako zapożyczenia z języka hebrajskiego lub z jidysz; w niniejszym tekście przyjęto wąskie znaczenie terminu – pożyczka z języka jidysz, który powstał na bazie hebrajszczyzny zmieszanej z elementami dialektów niemieckich i – w mniejszym stopniu – języków słowiańskich, nie tylko dialektów. Przy okazji wypada dodać, że w badaniach języka jidysz nie ma jednolitej koncepcji na temat pochodzenia języka polskich Żydów. Wiadomo jednak, że w okresie od XIII do XVI wieku pojawia się duża różnorodność językowa Żydów zamieszkujących Europę Wschodnią, a w formowaniu się języka polskich Żydów nie mały udział miała migracja ludności żydowskiej z terenów Niemiec, Austrii i Czech (szerzej zob.: Geller 2008: 17–43; 2011: 373–395).

¹ Artykuł niniejszy jest też głosem do innych tekstów wzmiankujących nazwy pracowników instytucji czuwających nad porządkiem publicznym i wykonywaniem prawa.

ska przestępcze z hebrajszczyzny i z jidysz, przytaczając dwadzieścia dwie jednostki słownikowe, co do których w większości nie ma na gruncie językoznawstwa polonistycznego wątpliwości (zostały już zidentyfikowane jako judaika i omówione przez innych autorów, np. *chal(k)a*, *bachor*, *machlojka*, *belfer*, *ksywa*, *melina*, *szmira* czy *chawira*), ale część wymaga pełniejszego komentarza; ponadto przedstawiony zbiór słownictwa należy uzupełnić o kilka jednostek leksykalnych. Niektóre prezentowane niżej słowa często nie były przedmiotem analiz zapewne dlatego, że ich żywot w żargonie przestępczym był nader krótki lub miały one charakter lokalny, a przez to nie weszły do „kanonu” żargonizmów zazwyczaj poddawanego analizom z perspektywy współczesności². Potrzebne wydaje się więc uzupełnienie powstałej luki i poczynienie kilku uwag związanych z niektórymi historyzjami socjolektalnymi.

Chcąc się skupić bezpośrednio na zgromadzonym materiale, uzupełniającym wspomniane braki, pominię kwestie związane z terminologią dotyczącą socjolektów i statusem języka przestępców, nie zagłębię się też w sprawę polsko-żydowskich kontaktów społeczno-kulturowych i językowych czy w zagadnienie zapożyczeń słownikowych z języka hebrajskiego i jidysz w dziejach polszczyzny. Zresztą, problemy te zostały już dość dobrze opisane, bogata jest literatura na każdy z tematów. Głosy w dyskusji na temat statusu gwar przestępczych są dość liczne, jak na przykład Henryka Ułaszyna (1951), Bronisława Wiczorkiewicza (1961), Stanisława Milewskiego (1971), Stanisława Kani (1972), Klemensa Sępniaka (1973) i Stanisława Grabiasa (2010), o relacjach językowych hebrajszczyzna/ jidysz – polszczyzna pisali między innymi Mosze Altbauer (2002), Maria Brzezina (1986, 1979), Ewa Geller (1994, 2001) i Agnieszka Małocha (1994)³, z kolei doskonałe konteksty interpretacyjne do poszczególnych faktów językowych lub poszerzające perspektywę ich oglądu przynoszą na przykład teksty Aliny Całej (1989, 2000), Jarosława Pacuły (2016, 2012), Aleksandra Klugmana (2003) czy Adama Kopciowskiego (2014, 2016). W dalszej części tekstu zaprezentowano więc kilka określeń wyekscerpowanych właśnie z najstarszych, XIX-wiecznych, rodzimych opracowań notujących słownictwo środowisk przestępczych, tj.: *Języka zło-*

² „Żargonizmem” nazywam tutaj – za Stanisławem Grabiasem (1994) – jednostkę słownikową należącą do socjolektu o prymarnej funkcji profesjonalno-komunikatywnej oraz o intencjonalnej tajności.

³ Powstał też szereg innych prac, jak na przykład: Rosół 2010; Gajek 2016.

czyńców Karola Estreichera z 1859 r.⁴, *Żargonu złodziejskiego we Lwowie* Seweryna Udzieli z 1892 r., *Słownika mowy złodziejskiej* Antoniego Kurki z 1899 r., *Słownicza gwary więziennej* Jana Łosia z 1913 r. oraz wydanego w 1922 r. *Żargonu mowy przestępców* Wiktora Ludwikowskiego i Henryka Walczaka⁵. Wskazania wydawnicze powodują, że przedmiotem opisu może się stać ograniczona liczba jednostek słownikowych – zawężono więc obserwacje do nazw policjantów i funkcjonariuszy służby więziennej, ponieważ luki spotykane w komentarzach językoznawczych dotyczą właśnie tej kategorii leksykalno-semantycznej. Tym samym komentarzem objęto następujące jednostki słownikowe: *chalef* ‘ajent policyjny’ SMZ, ŻMP (cytuje za SMZ); *chatrak* ‘ajent policji’ ŻZL, ‘rewizor’ JzL, Gz, ‘ajent policyjny’ SMW, ŻMP/ *hatrak* ‘ts.’ ŻMP/ *hatruk* ‘ts.’ ŻMP/ *chautrak* ‘ts.’ ŻMP/ *haurak* ‘ts.’ ŻMP/ *chaurak* ‘ts.’ ŻMP; *hind* ‘ajent policyjny’ SKGW/ *hint* ‘ts.’ ŻMP/ *chint* ‘ts.’ ŻMP/ *hund* ‘ts.’ ŻMP; *mosser* ‘ajent policyjny’ ŻMP; *tamtajlenik* ‘klucznik, dozorca aresztów lub dozorca więzień’ SMZ/ *tatajlemnyk* ‘ts.’ ŻMP; *meszures* ‘dozorca aresztów policyjnych’ SMZ, ŻMP (cytuje za SMZ); *baatmelchume* ‘żołnierz’ SMZ/ *batmelchume* ŻMP (za SMZ). O ile formy tych słów sugerują wprost, że nie wywodzą się z polszczyzny, o tyle wariantywność zapisu części z nich utrudnia dotarcie do ich źródeł, komplikuje poszukiwania w słownikach języków obcych. Historycznie umotywowane oddziaływanie na rodzime socjolekty przestępcze języka jidysz⁶, gwar rosyjskich i niemieckich zawęża jednak pole kwerend. Te zawsze warto przy tym zacząć od zweryfikowania notacji w dawnych polskich leksykonach, oceniając, czy poszczególne słowa nie pojawiły się już na rodzimym gruncie – w przywołanych postaciach lub w formach zbliżonych.

Nazwa *chalef* ‘ajent policyjny’ SMZ, ŻMP (cytuje za SMZ) jest jedną z prostszych w zakresie ustalenia proveniencji. Wskazówkę w odkryciu źródła stanowi notacja innego (w zasadzie pierwszego) znaczenia występującego w SMZ i ŻMP: ‘nóż’. Pozostawiony ślad semantyczny sugeruje zacząć poszukiwania od historycznych socjolektalnych określeń ostrych narzędzi służących

⁴ Materiał publikowany w prasie zamieścił później autor w SzW (1903) i Gz (1867).

⁵ Wykaz zastosowanych skrótów wraz z ich rozwiązaniami zamieszczam na końcu artykułu.

⁶ Formy obecne w jidysz i języku hebrajskim ustalono w oparciu o: Benury 1934 (to przestarzałe źródło, ale sięgam do niego, ponieważ poświadcza ono stan bliski badanemu okresowi); Yiddish Dialect Dictionary: [online:] <https://yiddishdialectdictionary.com> [25.07.2019]; Katz 2019.

do cięcia. Stosunkowo łatwo odkrywamy, że w kulturze żydowskiej *chalef* to nazwa rytualnego noża, obosiecznego, kształtem podobnego do osełki używanej do ostrzenia metalowych narzędzi⁷. Wydaje się więc, że w języku przestępczym słowo to prymarnie funkcjonowało w sensie niemal niezmiennym, przejętym wprost z jidysz lub hebrajszczyzny (hebr./jid. חלף), a dopiero na gruncie socjolektu przestępczego przyjęło znaczenie ‘agent policyjny’. Metonimiczne nazwanie policjanta było zapewne wynikiem asocjacji – cechy noża i jego przeznaczenie zostały skojarzone z groźnym – z perspektywy przestępców – działaniem funkcjonariusza i postrzeganiem jego samego jako osoby szkodliwej dla złoczyńców, często dającej kres ich występkom. Można przypuszczać, że już w początkach XX wieku słowo *chalef* w znaczeniu ‘policjant’ (zresztą podobnie jak ‘nóż’) należało do żargonizmów gasnących, wszak jako ostatni poświadcza jego istnienie ŻMP (1922 r.), w dodatku jedynie powielając notację z publikacji Kurki (1899 r.)⁸, która to z kolei jako jedyna z najstarszych opracowań potwierdza funkcjonowanie słowa w XIX wieku (Małocha 1994: 163).

Krótki żywot miała również nazwa *meszures* ‘dozorca aresztów policyjnych’, notowana przez SMZ i ŻMP (tu jako cytat za Kurką). Na to, by łączyć ją z jidysz, naprowadza definicja zamieszczona w SW przy haśle *miszures/ myszures/ miszurys*: ‘posługacz żydowski w zajezdzie, faktor; posługacz żydowski w zajezdnym domu’ i wzmianka: „Hb. meszāreth, imiesłów od szārath=służyć”. Podobne wnioski przynosi weryfikacja słowa w SwOK. Początkowo więc *meszures* nie należał do słownika przestępców, ale można wnioskować, że trafił do niego z jidysz (*myszures/ meszures* [תרשׂם] ‘sługa, odźwierny’; por. hebr. *meszaret* [תְּרִשָּׁת] ‘służący, sługus’ ← *szarat* [שָׂרַת] ‘służyć’), przyjmując sens dodatkowy: ‘dozorca aresztu’ (zob. Brzezina 1986: 63; 1979: 92). Pewne jest jednak, że już w polszczyźnie z pierwszej połowy XX wieku wyraz ten miał nacechowanie pejoratywne; jako ekspresywizm posiadał sens ‘człowiek spełniający poctulnie wszystkie polecenia, popychadło’ (Feleszko 2002: 137). W zasadzie w ten sposób zostało podtrzymane ujemne wartościowanie, wszak służa to osoba wy-

⁷ Zob. opisy: Brafmann 1914: 59–60; Rozenman 1936: 38–39. Por. Feldman 1889: 72.

⁸ Walczak i Ludwikowski każdorazowo przy hasłach wskazują bezpośrednio źródło notowanych jednostek – jeśli pochodzą one z publikacji innego autora, nadmieniają ją, jeśli z sondażu przeprowadzonego wśród naczelników i dyrektorów zakładów karnych, to oznaczają lokalizację. W przypadku omawianego tu słowa mamy tylko odesłanie do tekstu Antoniego Kurki.

konująca wszelkie polecenia swojego pana, wysługująca się komuś mającemu władzę, poświęcająca się komuś lub jakiejś sprawie (por. Janowska, Waśkowski 2011; Grzegorzczkowska 1993). Leksem należy do słownictwa wymarłego, nie jest używany w socjolektach przestępczych (Małocha 1994: 161), nie występuje też w innych socjolektalnych odmianach polszczyzny (brak notacji w SA).

Do pożyczek z jidysz trzeba zaliczyć również nazwę *hint/ hind*. Pierwszy raz poświadcza ją słowniczek Jana Łosia z 1913 r. (SKGW), podając ją jako nazwę policjanta (‘łapacz, tajny wywiadowca’) i jako miano funkcjonariusza służby więziennej, powtórzone potem przez Ludwikowskiego i Walczaka w *ŻMP* (tu też w postaciach: *chint* i *hund*). Praca Łosia zostawia jednakże trop w dochodzeniu do źródeł nazwy, którą w drugiej połowie XX wieku przywołują m.in. Jz i STGP – jako *hind* i *hint*. Mianowicie, zamieszczona tam jako wariantywna postać *hund*, sugeruje, że *hind/ hint* ma związek z niemieckim *der Hund* ‘pies’, przy czym – podkreślmy wyraźnie – na gruncie polskim wyraz pojawił się jako pożyczka z dialektu jidysz (stąd obecność regularnej wymiany standardowego [u] na [i] – postać *hunt* obecna jest w standardowym i północnym dialekcie jidysz (Geller 2001: 59)) (Brzezina 1986: 105–108; Geller 1994: 172–173). O relacjach między polskim a żydowskim półświatkiem przestępczym napisano już wiele i wiadomo, że w XIX w. były to kontakty intensywne (zob. Tomaszewski, Żbikowski 2001). Niewątpliwie zaznaczyły się one w polszczyźnie socjolektalnej, czego świadectwem jest między innymi jidyszizm *hunt* [טונה] (sing.)/ *hint* [טניה] (plur.) ‘pies, psy’ (w polskim jidysz funkcjonowały przy tym formy *hind/ hund* (Małocha 1994: 161)), którego używano w przenośni jako nazwy policjanta (jako że zgodnie z postrzeganiem świata przez przestępców policjant był kimś nędznym, szkodliwym, złym, a w dodatku niczym pies – strzeże, dozoruje, tropi⁹)¹⁰. Inna sprawa, że w języku złodziejskim począt-

⁹ Nie powinno przy tym zaskakiwać sięganie po nazwy zoosemiczne, jakże charakterystyczne dla socjolektów w ogóle; zob. m.in. nazwy funkcjonariuszy policji i służby więziennej, z którymi można się zetknąć w analizowanych tutaj źródłach: *pies* (JzL, SZW, SKGW, *ŻMP*), *skilnik* (*ŻMP*), *skila* (SMZ, Gz, *ŻMP*), *skil* (SMZ, SKGW), *skiel* (SMZ, SZW), *suka* (*ŻMP*), *kozula* (SMZ, *ŻMP*), *zięba* (SKGW), *pajak* (JzL, Gz, SMZ). Posługiwanie się nazwami zwierząt jako środkami językowymi to zabieg mający na celu upokorzenie lub ośmieszenie kogoś, ujawnia ujemny stosunek mówiącego wobec odbiorcy (nazywanego) (zob. Kamińska-Szmaj 2007; Kempf 1989: 208–209; 1985: 125–144).

¹⁰ Nie potraktowałbym więc słowa jako bezpośrednioj pożyczki z języka niemieckiego; por. Obara 2012: 93.

kowo *hint* to po prostu ‘pies’, co potwierdza między innymi SW. Zmiana znaczenia była więc dwustopniowa – początkowe znaczenie w „żydowskim języku złodziejskim” dało podstawę do metaforycznego użycia słowa jako określenia stróżów prawa (w postaciach: *hint*, *hund*, *chynt*, *hynt*), a następnie posługiwania się nim również jako nazwą funkcjonariuszy służby więziennej. Mało tego, fakt, że słowo *hint* w języku przestępczym wpraw odnosiło się do zwierzęcia – psa, wyklucza hipotezę o pochodzeniu leksemu od innego jidyszyzmu: *hitn/ hytn* [היטן] ‘chronić, czuwać’¹¹.

Najczęściej w opracowaniach poświęconych socjolektom przytaczany jest wyraz *chatrak*, przy czym w materiale XIX- i XX-wiecznym notowane są różne jego formy: *chatrak* ‘agent policji, szpicel’ ŻZL, ‘rewizor’ JZŁ, GZ, ‘agent policyjny’ SMW, ŻMP/ *hatrak* ‘ts.’ ŻMP/ *hatruk* ‘ts.’ ŻMP/ *chaurak* ‘ts.’ ŻMP/ *haurak* ‘ts.’ ŻMP/ *chaurak* ‘ts.’ ŻMP. Interesujące jest, że to słowo na gruncie socjolektu przestępczego zmieniło znaczenie na niemal całkowicie inne niż prymarne, acz nadal funkcjonowało także w sensie podstawowym. Otóż *chatrak* – jak poświadczają słowniki objęte ekscerpcją – to przede wszystkim nazwa złodzieja, co pozostaje w zgodzie ze znaczeniami innych wyrazów należących do rodziny: *chatranka* ‘kradzież’ (JZŁ notuje jako określenie ze Lwowa i okolic) i *hatranina* ‘ts.’ (JZŁ notuje jako określenie charakterystyczne dla Krakowskiego). Dodatkowe znaczenie leksemu wynika z faktu, że zarówno w czynności kradzieży, jak i w czynności rewizji chodzi o niespodziewane i szybkie przeszukanie kogoś lub jakiegoś miejsca oraz przejęcie, zagarnięcie komuś czegoś bez jego zgody, mimo jego sprzeciwu. Wobec tego każdą osobę, która tak postępuje, a więc już nie tylko złodzieja, włamywacza, zaczęto nazywać *chatrakiem*. Sens ‘policjant, agent policji’ jest wtórny, na co z jednej strony wskazuje używanie słowa również jako nazwy strażnika więziennego, przeprowadzającego rewizje osobiste więźniów i przeszukania cel, natomiast z drugiej strony sugeruje to źródło leksemu, ściśle skorelowane z kradzieżą, przeglądaniem cudzych rzeczy. Otóż omawiana jednostka leksykalna wywo-

¹¹ Por. uwagę Bronisława Geremka: „Inwersja sylab czy wprowadzenie sylab pasożytniczych w łatwy sposób wykształca system porozumienia zamknięty, bez potrzeby osobnego słownictwa. Klucz czy sekret kodu jest łatwy do odszyfrowania, rozumienie tego specjalnego języka wymaga jednak wprawy. W ten sposób osiągnano tajemnicę, która dawała grupie rówieśniczej poczucie odrębności, a także wyższości w stosunku do innych. Ten typ kodów kryptologicznych występuje na [...] – przy daleko idącej komplikacji procederu zaszyfrowania – w gwarach tajemnych” (Geremek 1980: 29–30).

dzi się od jid. *chadrag* [חַדְרָג], czasem traktowanego jako inskrypcja umieszczona na przesyłkach (‘poufne, zachować dyskrecję’), a będącego skrótem wyrażenia *ch[ejrem] d[e] r[abejnu] g[erszem]*// [מִשְׂרָג וְיִבְרַד מְרָח] ‘łłatwa nauczyciela Gerszoma’ (Spivak, Bloomgarden 1911: 96). Przywołana fraza zawiera nawiązanie do postaci Gerszoma ben Jehudy ([מִשְׂרָג וְיִבְרַד], Gerszoma ha-Zakena, Gerszoma Starszego), twórcy podstaw tradycji aszkenazyjskiej i wiedzy talmudycznej, który około 1000 r. podczas zjazdu rabinów ogłosił dwadzieścia pięć zasadniczych zasad, w tym zakazującą czytania cudzej korespondencji, które według uczonego było tożsame z kradzieżą (lektura czyichś listów niejednokrotnie przynosiła złoczyńcom informacje, które później nikczemnie, na różne sposoby wykorzystywali), więc i czytającego należało potraktować jak każdego innego złodzieja (Schoeps 2007: 580; Jędrzejewski 2009: 213–214).

Mamy tutaj do czynienia ze zjawiskiem resemantyzacji – znaczenie ‘policjant’ szybko wyparło sens początkowy: jako kresowizm obecny już w pierwszej połowie XX w., wyłącznie o tym znaczeniu, notują wyraz Zofia Kurzowa (1983: 146–147, 339, 393) i Iryda Grek-Pabisowa (1997: 148); jako słowo należące do gwary konspiracyjno-partyzanckiej z okresu drugiej wojny światowej i jedyne jego sens: ‘współpracownik, agent policji’, przytacza Stanisław Kania (1986: 221); znaczenie ‘rewizor, kontroler’ przywołuje z kolei Wanda Budziszewska jako obecne w gwarze ochweśników (Budziszewska 1957: 90). Nigdzie nie pojawia się więc sygnał dowodzący przetrwania sensu ‘złodziej’. Jednak przywołane tu prace językoznawców wskazują także na co innego – skoro dowodzą, że słowo *chatrak* jest obecne przede wszystkim w polszczyźnie kresowej i tam funkcjonuje jako powszechnie znany potoczny (jeśli wziąć pod uwagę, że ochweśnicy – wędrowni kupcy – działali przede wszystkim w Kongresówce, czyli polskim państwie pod berłem cara, na Litwie i w Białorusi, a ich gwara w większości jest gwarą złodziejską), to można założyć, że zmiana znaczenia dokonała się wprawdzie w socjolekcie przestępców działających we wschodnich częściach kraju. Zresztą do dziś słowo funkcjonuje wśród tzw. lwowskich baciarów w znaczeniach ‘policjant’ i ‘donosiciel, informator policyjny’ (zob.: Хобзей, Смович, Ястремська, Дидик-Меуш 2012: 767; Підкуймуха 2013: 232).

O archaicznym charakterze znaczenia ‘złodziej’ świadczą również opracowania poświęcone mowie przestępców w XX w.: w swojej pracy Henryk Ułaszyn podaje jedynie sens ‘agent policji’ (1951: 39), a w tekście Sławomi-

ry Królikowskiej spotkamy tylko znaczenie ‘współpracownik milicji, milicjant’ (1975: 60) (por. *chatranka* w SA: ‘patrol MO’, ‘obława, przeszukanie, zwykle pomieszczeń’; *hatranka/ chatranka* w STGP: ‘patrol policji’, *chatrak/ hatrak* ‘policjant’, ‘donosiciel, oskarżyciel’). Trudno tym samym zgodzić się z tezą wyrażoną przez kryminologa Zbigniewa Bożyczkę w pracy *Przestępcstwo i życie* z 1971 r., że *chatrak* należy do „pewnej liczby wyrazów stanowiących żelazny kapitał gwary złodziejskiej, przetrwałych wiele dziesiątków lat” (1971: 171) – dla ścisłości więc: owszem, przetrwała forma, ale zmieniło się znaczenie słowa.

Bardzo tajemniczymi nazwami są *tamtajlenik* ‘klucznik, dozorca aresztów lub dozorca więzień’ (SMZ) i *tatajlemnuk* ‘ts.’ (ŻMP). Ich osobliwe formy i niezwykle rzadkie, dwie, notacje, choć powielane przez późniejsze opracowania jako wyrazy archaiczne, nadal wzbudzają zainteresowanie, między innymi ze względu na brak jakichkolwiek informacji o ich pochodzeniu. Poniżej została przedstawiona koncepcja autora niniejszego tekstu.

Poszukiwania odpowiedzi w kwestii proveniencji nazw nie przynoszą ani współczesne, ani historyczne prace polskich językoznawców, żadnej sugestii nie dają też źródła objęte ekscerpcją. Po dłuższej kwerendzie bibliotecznej natrafimy jednak na XIX-wieczne niemieckie teksty, na podstawie których można wnioskować, że na gruncie niemczyzny zbliżone formy wyrazowe występowały w języku złodziejskim co najmniej od przełomu XVIII i XIX wieku. Lektura źródeł przynosi jeszcze dwie istotne wiadomości – pierwsza: w języku niemieckim były to prawdopodobnie pożyczki z hebrajskiego lub jidysz, druga: przy założeniu, że były to zapożyczenia właśnie z tych języków, to rodzime *klawisz* i *klucznik*, będąc dubletami formalno-semantycznymi, wyparły je z mowy przestępczej (po 1922 r. żadne opracowanie ich już nie przytacza).

W dochodzeniu do ustalenia źródeł nazw w polszczyźnie trzeba poczynić kilka kroków. Punktem wyjścia warto uczynić pol. *klucznik* i pol. socjol. *klawisz*, wszak jeden z poszukiwanych sensów to ‘strażnik, wartownik’. W dalszym działaniu można się odwołać do słów podstawowych dla rodzimych nazw: *klucz*, czyli *klawisz* (w znaczeniu: ‘haczyk, zatrask’) i ustalić, że niemieckim odpowiednikiem słów *klucz* i *klawisz* w prymarnych znaczeniach jest *Dietrich* (*nota bene*: jid. *witre*, *עֵרְטוּיִ / witrich*, *וֵיִרְטוּיִ* ← pol. *wytrych* ← niem. *Dietrich*) (Geller 1994: 188). Jeśli sięgniemy do niemieckiego opracowania z 1818 r., zauważymy, że nie tylko poświadcza ono obecność w ówczesnej niemieckiej gwarze złodziejskiej słowa *Dietrich* ‘każde narzędzie służące do otwierania lub odblo-

kowania drzwi, do zamykania’, ale też ujawnia zastępowane go wyrazem *Däthalim* (Falkenberg 1818: 393). Z lektury innego źródła wyciągniemy z kolei wniosek, że nieco później obok *Däthalim* pojawił się synonimiczny *Taltalim* (Thiele 1841: 215). Po skonfrontowaniu postaci *Däthalim* i *Taltalim* z notacjami występującymi w słownikach hebrajskich można założyć, że wywodzą się one od hebr. *taltell/ taltal* [תַּלְתַּל] ‘lok, haczyk’ (l. mn. *taltalim* [תַּלְתַּלִּים]) (por. *klawisz/ klucz* ‘haczyk’) (Klugman 2000: 164; Ben-’Ūrī 1936: 104; Avé-Lallemant 1858: 156). W konsekwencji uznamy notowany w dawnych historycznych opracowaniach derywat *taltalmisch* (← מִלְתַּלְתַּל + אִשׁ ‘dosłownie: ktoś z kluczami, klawiszami’)¹² za podstawę polskich nazw, które ostatecznie na rodzimym gruncie, w wyniku adaptacji do polskiego systemu fonetycznego i słowotwórczego, uległy hybrydyzacji (zapewne z uwagi na niełatwą wymowę i być może pod wpływem charakterystycznych dla polszczyzny form zakończonych na *-(n)ik, -yk*)¹³.

Jeśli chodzi o nazwę *mosser* ‘agent policyjny’, trzeba zauważyć, że notuje ją wyłącznie ŻMP (1922 r.), a co więcej, nie jest ona poświadczona w żadnym późniejszym rodzimym opracowaniu. Jednostkowa notacja oraz brak dowodów na funkcjonowanie słowa w szerszym polskim środowisku przestępczym (ŻMP notuje wyraz jako znany tylko wśród osadzonych w zakładzie karnym w Białymstoku), pozwala jedynie przypuszczać, że adaptacji pożyczki z jidysz (*moser*, מוסר) sprzyjała obecność słowa w ruszczyźnie socjolektalnej¹⁴.

¹² Dla ścisłości trzeba zaznaczyć, że żadna z podanych form pośrednich nie ma poświadczenia ani w słownikach języka niemieckiego (także dotyczących odmian regionalnych), ani w słownikach jidyszizmów w języku niemieckim (zob. np. Althaus 2010). Dlatego zdaję sobie sprawę z tego, że do przedstawionej tu teorii należy zachować pewien dystans.

¹³ Zob. uwagę na temat formantów rzeczownikowych *-ik* i *-nik* w jidysz: Geller 1994: 213.

¹⁴ Na marginesie warto zaznaczyć, że do dziś w rosyjskich gwarach przestępczych *musor* [мусор] (wraz z wariantami: *musar* [мусар], *muszar* [мушар], *musier* [мусер], *mosier* [мосер]) to nazwa policjanta, ale też oszusta, zdrajcy, konfidenta (zob. Грачев 1992: 114; Балдаев, Белко, Исупов 1992: 146), mająca dość długą i nieco skomplikowaną historię. Otóż w XIX w. w odeskim półświatku funkcjonowało słowo *mojsier* [моїсер], metaforycznie nazywające donosicieli, szpiegów. Zgodnie z ustaleniami językoznawców słowo szybko przekroczyło granice Odessy, miasta zamieszkiwanego w dużej części przez Żydów, „ziemi obiecanej” dla chcących szybko się wzbogacić – nie tylko dla kupców czy handlarzy, ale także dla różnych specjalności przestępców (Смирнов 2003: 54), łatwo adaptując się w mowie złoczyńców w ogóle (*musor* [мусор]/ *musar* [мусар] ‘agent śledczy’ (jako żargonizm o tym znaczeniu notuje m.in. Потапов [1927: 95]). Polisemiczność spotykana w dzisiejszym języku rosyjskim, funkcjonowanie wyrazu w języku rosyjskich śro-

Jest jeszcze jeden wyraz należący do obserwowanej kategorii leksykalno-semantycznej, a będący judaikum – to *balmelchome* [המחלמל לעב] ‘żołnierz’, wpieryw wymieniony w SMZ jako *baalmelchume*, a potem zacytowany przez ŻMP w nieco innej postaci: *balmelchume* (jid. *bal* [לעב] ‘pan, właściciel’, *melchume/ milchume/ milchome* [המחלמ] ‘wojna, wojenny’ ← hebr. *ba'al* [לעב] ‘jw.’, *milchama* [מלחמה] ‘jw.’; por. niem. jid. *Bal milchomo* ‘oficer; żołnierz; policjant’ (Klepsch 2004: 320)). W późniejszych opracowaniach poświęconych socjolektowi przestępczemu słowo wcale nie jest przywoływane, nawet jako archaiczne. Wielce prawdopodobne, że jest to określenie ironiczne (jeśli chodzi o użycie w stosunku do personelu służb bezpieczeństwa), o ogólnym znaczeniu ‘pan, człowiek wojny’, zresztą zgodnym z ogólnikowym sensem obecnym w polszczyźnie: ‘żołnierz’¹⁵. Nazwałem sens „ogólnikowym”, ponieważ w notacjach odnosi się do żołnierza, ale trzeba mieć świadomość, że w XIX wieku, i jeszcze przez pewien czas od odzyskania niepodległości przez Polskę, nie istniał klarowny podział na policjantów czy funkcjonariuszy służby więziennej, a role te często pełnili żołnierze. Zresztą, w opracowaniu Antoniego Kurki z 1899 r. bardzo często przy nazwach odnoszących się do żandarmów czy wartowników w aresztach podawany jest właśnie taki sens (por.: *jancio*, *kamfuła*, *żoldak*)¹⁶.

dowisk przestępczych w co najmniej dwu znaczeniach wskazuje jednak, że źródła sensów są prawdopodobnie różne, chociaż nie całkowicie odmienne. Bez wątplenia z jidysz przejęte przez ruszczyznę znaczenie ‘donosiciel, informator’ (ros. *musier* [мушер]/ *musor* [мусор] ← hebr., jid. *moser/ masar* [מוסר/מוסר] ‘kara, chłosta; pouczenie, wskazówka moralna’ hebr., jid. *muser* [מוסר] ‘ten kto daje wskazówki, podpowiada, moralizuje; denuncjator’), niewykluczone, że wsparte pogardliwą przenośnią (ros. pot. *musor* [мусор] ‘odpady, bezużyteczne rzeczy, gruz’ DAL, OŻEG; por. synonimy: *legawuj* [легавый] – początkowo ‘pies myśliwski’, *mient* [мент] – ‘osad, szumowina’) (zob.: Елистратов 2000: 259; Елистратов 2006: 229; Грачев 2006: 348–349). Natomiast sens ‘negatywnie o policjancie’ może być wynikiem resemantyzacji opartej na metonimii: ‘donosiciel na policję’ > ‘represje policji w wyniku donosu’ > ‘policjant’ (por. *МУСор*, słowo wywiedzione od akronimu działającej w Moskwie instytucji śledczo-karnej: *МУС*, *Московский уголовный сыск*, względnie pochodzące od skrótowca odnoszącego się do oddziału tej instytucji: *МУСОР*, *Московское Управление Сыскного Отделения России*).

¹⁵ Dziękuję w tym miejscu recenzentowi niniejszego tekstu, który zwrócił mi uwagę na to, że w jidysz wyraz hebr. *bal*, לעב (obecny np. w nazwie boga Baala) dawno temu się zgramatyzalizował i jest dość produktywną częścią słowotwórczą, zapisywaną w jidysz z myślnikiem.

¹⁶ Jeśli zaś chodzi o nazwę *policjant*, to zauważmy że dawniej słowo to znaczyło tyle, co ‘urzędnik policji’, przy czym sama nazwa *policja* odnosiła się do administracji wewnętrznej

Część przedstawionych w tekście jednostek leksykalnych jest przywoływana w literaturze językoznawczej z zakresu socjolektów środowisk przestępczych, przy czym przeważnie wspomina się o nich jako wyrazach archaicznych, nierzadko też przemilczając ich etymologię. Niniejszy tekst w jakimś stopniu tę lukę wypełnia. Materiał zaprezentowany w artykule, choć trudno poszczególne jednostki przypisać do konkretnej grupy: słownictwa więziennego, leksyki złodziejskiej czy słownika ogólnoprzestępczego, ma tę wspólną cechę, że wywodzi się wprost z języka jidysz (oczywiste jest, że nie można tu mówić bezpośrednim kontakcie polszczyzny z językiem hebrajskim). Ustalenie proveniencji niektórych leksemów komplikował jednak fakt, że w polskim socjolekcie przestępczym z XIX wieku i początków następnego stulecia bardzo częste są pożyczki z języka niemieckiego, na którego bazie powstało z kolei wiele jidyszyzmów, czy też z rosyjskich gwar przestępczych, które nie dość, że czerpały z jidysz, to dodatkowo należą do odmian języka spokrewnionego z polszczyzną¹⁷. To z kolei utrudnia jednoznaczne uznanie jakiegoś zapożyczenia za wpływ pośredni czy bezpośredni (jidyszyzm, germanizm, rusycyzm)¹⁸, wymuszając skrupulatny ogląd, uwzględniający wykorzystanie faktów pozajęzykowych i pozajęzykoznawczych¹⁹. Co więcej, jest wysoce prawdopodobne, że w transmisji zapożyczeń z języków „żydowskich” dużą rolę odegrał Rotwelsch (socjolekt podróżujących rzemieślników i włóczęgów oparty na języku niemieckim), co z kolei tłumaczyłoby obecność niektórych jednostek słownikowych nie tylko w polskim socjolekcie przestępczym, ale też w kilku innych – niemieckim, czeskim i rosyjskim (por. m.in. notacje w: Klepsch 2004, Wolf 1994); stawianie tez z tym związanych czy dokonywanie jakichś uogólnień wymaga jednak odrębnych, pogłębionych analiz.

zajmującej się sądownictwem, wojskowością, skarbowością itd. Przykładowo: w 1780 r. istniejącemu w Polsce Departamentowi Policji powierzono nadzór nad szpitalami, miejską urbanistyką, systemem ochrony przeciwpożarowej (zob.: Malec 1987: 159–173; Misiuk 2008). Alternatywna nazwa *milicjant* świadczy o konfuzji między dwoma formacjami mundurowymi: Policją i Milicją.

¹⁷ Mało tego, Ułaszyn zauważa, że za pośrednictwem języka rosyjskiego dokonywały się wpływy z greczyzny i innych języków wschodniosłowiańskich (1951: 47). Zob. m.in.: Walczak 1999: 124–133; 1989: 77–93.

¹⁸ W ocenie poszczególnych jednostek starano się kierować postulatami Witolda Cienkowskiego (1964: 417–429).

¹⁹ Szerszy komentarz zawiera tekst Bogdana Walczaka (1986: 171–177).

Skróty

- GZ – ESTREICHER K., 1867, *Gwara złoczyńców*, Warszawa: s.n.
- JZ – UŁASZYN H., 1951, *Język złodziejski*, Łódź: s.n.
- JZL – ESTREICHER K., 1859, *Język złoczyńców, Rozmaitości. Pismo dodatkowe do Gazety Lwowskiej: 12, s. 89–92, 13, s. 97–100, 14, s. 105–110.*
- SA – KANIA S., 1995, *Słownik argotyzmów*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- SKGW – ŁOŚ J., 1913, *Słowniczek gwary więziennej, Język Polski I, 10, s. 296–299.*
- SMZ – KURKA A., 1899, *Słownik mowy złodziejskiej*, Lwów: s.n.
- STGP – STĘPNIAK K., 1993, *Słownik tajemnych gwar przestępczych*, Londyn: Puls.
- SW – KARŁOWICZ J. et al., 1900–1927, *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, Warszawa: nakł. prenumeratorów, Kasa im. Mianowskiego.
- SWIL – ZDANOWICZ A. et al., 1861, *Słownik języka polskiego*, t. 1–2, Wilno: Maurycy Orgelbrand.
- SWOK – KARŁOWICZ J., 1894–1895, *Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia używanych w języku polskim*, Kraków: nakł. autora.
- SZW – ESTREICHER K., 1903, *Szwargot więzienny*, Warszawa: Księgarnia D.E. Friedlein.
- ŻMP – LUDWIKOWSKI W., WALCZAK H., 1922, *Żargon mowy przestępców. „Błatna muzyka”. Ogólny zbiór słów gwary złodziejskiej*, Warszawa: s.n.
- ŻZL – UDZIELA S., 1892, *Żargon złodziejski we Lwowie*, rękopis datowany na 1892 r. (jednostki przytaczam za: Rak 2016).

Bibliografia

- ADAMCZYK A., 2018, Hebrew and Polish: Mutual Influences and Their Contribution in Creating a Polish Criminals' Jargon, *Polish Political Science Yearbook 47(2)*, s. 424–435.
- ALTBAUER M., 2002, *Wzajemne wpływy polsko-żydowskie w dziedzinie językowej*, wyb. i opr. M. Brzezina, Kraków: PAU.
- ALTHAUS H.P., 2010, *Kleines Lexikon deutscher Wörter jiddischer Herkunft*, München: C.H. Beck,
- AVÉ-LALLEMANT F.CH.B., 1858, *Das deutsche Gaunerthum in seiner social-politischen, literarischen und linguistischen Ausbildung zu seinem heutigen Bestande. Zweiter Theil*, Leipzig: F.A. Brockhaus.
- BEN-ŪRĪ A., 1936, *Słownik hebrajsko-polski*, Warszawa–Tel-Aviv: E. Gitlin.
- BENURY A., 1934, *Słownik polsko-hebrajski*, Warszawa–Tel-Aviv: E. Gitlin.

- BERNFELD I., 1926, *Zupełny słownik języka hebrajskiego i polskiego*, Berlin–Wiedeń: B. Harz.
- BOŻYCZKO Z., 1972, *Przestępstwo i życie*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład im. Ossolińskich.
- BRAFMAN A., 1914, *Żydzi i Kahaty*, tłum. K. Wolski, Warszawa: s.n.
- BRZEZINA M., 1979, *Języki mniejszości narodowych w tekstach literackich i folklorystycznych. I. Południowokresowa polszczyzna Żydów*, Warszawa–Kraków: PWN.
- BRZEZINA M., 1986, *Polshczyzna Żydów*, Warszawa: PWN.
- BUDZISZEWSKA W., 1957, *Żargon ochweśnicki*, Łódź–Wrocław: Zakład im. Ossolińskich.
- CAŁA A., 1989, *Asymilacja Żydów w Królestwie Polskim (1864–1897). Postawy, konflikty, stereotypy*, Warszawa: PIW.
- CAŁA A., WĘGRZYNEK H., ZALEWSKA G., 2000, *Historia i kultura Żydów polskich. Słownik*, Warszawa: WSiP.
- CIENKOWSKI W., 1964, Ogólne założenia metodologiczne badania zapożyczeń leksykalnych, *Poradnik Językowy* 10, s. 417–429.
- FALKENBERG C., 1818, *Versuch einer Darstellung der verschiedenen Classen von Räubern, Dieben und Diebeshehlern, mit besonderer Hinsicht auf die vorzüglichsten Mittel sich ihrer zu bemächtigen, ihre Verbrechen zu entdecken und zu verhüten. Zweiter Theil*, Berlin: Dunker & Humblot.
- FELDMAN W., 1889, *Żydziak. Szkic psychologiczno-społeczny*, Lwów: J.L. Pordes.
- FELESZKO K., 2002, *Bukowina – moja miłość. Język Polski na Bukowinie karpackiej do 1945 roku. Tom 2: Słownik* [red. E. Rzetelska-Feleszko], Warszawa: IS PAN – SOW.
- GAJEK M., 2016, Wpływy polskie w jidysz według „History of the Yiddish Language” Maxa Weinreicha – przegląd i próby weryfikacji, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 51, s. 88–118.
- GELLER E., 1994, *Jidysz – język Żydów polskich*, Warszawa: PWN.
- GELLER E., 2001, *Warschauer Jiddisch*, Tübingen: Max Niemeyer.
- GELLER E., 2008, *Spory o genezę języka jidysz*, w: E. Geller, M. Polit (red.), *Jidyszland. Polskie przestrzenie*, Warszawa: Wydawnictwo UW, s. 17–43.
- GELLER E., 2011, *Koszerny biskup ‘Koscherer Bischof’, partyjna dintojra ‘Partei-rache’ und andere religiöse Jiddismen in der polnischen Allgemeinsprache*, w: A. Nagórko (red.), *Sprachliche Säkularisierung (Westslawisch-Deutsch)*, Hildesheim: Olms, s. 373–395.
- GEREMEK B., 1980, O językach tajemnych, *Teksty* 2(50), s. 13–36.
- GRABIAS S., 1994, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- GRABIAS S., 2010, *Środowiskowe i zawodowe odmiany języka – socjolekty*, w: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 240–250.

- GREK-PABISOWA I., 1997, *Historia i współczesność języka polskiego na Kresach Wschodnich*, Warszawa: IS PAN – SOW.
- GRZEGORCZYKOWA R., 1993, *Pokora, pycha i pojęcia pokrewne*, w: J. Bartmiński, M. Mazurkiewicz-Brzozowska (red.), *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 23–39.
- JANOWSKA A., WAŚKOWSKI K., 2011, *Krótkie rzeczy potrzebnych z strony wolności a swobód polskich zebranie. Wolność, swoboda, niepodległość*, w: A. Janowska, M. Pastuchowa, R. Pawelec (red.), *Humanizm w języku. Wartości humanistyczne w polskiej leksyce i refleksji o języku*, Warszawa: Neriton, s. 417–453.
- JĘDRZEJEWSKI P., 2009, *Judaizm bez tajemnic*, Kraków: Stowarzyszenie Pardes.
- KAMIŃSKA-SZMAJ I., 2007, *Agresja językowa w życiu publicznym. Leksykon inwektyw politycznych (1918–2000)*, Wrocław: Wydawnictwo UWr.
- KANIA S., 1972, Grypsera, *Poradnik Językowy* 10, s. 597–602.
- KANIA S., 1986, *Polska gwara konspiracyjno-partyzancka. 1939–1945*, Warszawa–Poznań: PWN.
- KATZ D., 2019, *A Yiddish Cultural Dictionary (for the 21st Century)*, Wilno: Vilnius Gediminas Technical University.
- KEMPF Z., 1985, Wyrazy „gorsze” dotyczące zwierząt, *Język Polski* LXV, 2–3, s. 125–144.
- KEMPF Z., 1989, Dwa aspekty wyrazów negatywnych dotyczących zwierząt, *Język Polski* LXIX, 2–3, s. 208–209.
- KLEPSCH A., 2004, *Westjiddisches Wörterbuch. Auf der Basis dialektologischer Erhebungen in Mittelfranken. Band 1–2*, Tübingen: Max Niemeyer.
- KLUGMAN A., 2000, *Słownik polsko-hebrajski 2000*, Wrocław: Europa.
- KLUGMAN A., 2003, *Żyd – co to znaczy?*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- KOPCIOWSKI A., 2014, Półświatek przestępczy na łamach lubelskiej prasy jidysz (1918–1939), *Studia Judaica* 17, 1(33), s. 57–84.
- KOPCIOWSKI A., 2016, Polska to nie oni. Polska i Polacy w polskojęzycznej prasie żydowskiej II Rzeczypospolitej, *The Polish Review* 61, 1, s. 106–109.
- KRÓLIKOWSKA S., 1974, O współczesnym słownictwie przestępców, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne* 110, s. 55–77.
- KURZOWA Z., 1983, *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, Warszawa–Kraków: PWN.
- MALEC J., 1987, U źródeł polskiej nauki policji w XVIII wieku, *Krakowskie Studia Prawnicze* 20, s. 159–173.
- MAŁOCHA A., 1994, *Żydowskie zapożyczenia leksykalne w socjolekcie przestępczym*, w: J. Anusiewicz, B. Siciński (red.), *Język a kultura. Tom 10: Język subkultur*, Wrocław: Wiedza o Kulturze, s. 135–170.
- MARK A., 2016, *Słownik polsko-jidysz*, Kraków: Europa.

- MILEWSKI S., 1971, Gwara przestępcza i jej przenikanie do języka ogólnego, *Poradnik Językowy* 2, s. 92–101.
- MISIUK A., 2008, *Historia Policji w Polsce od X wieku do współczesności*, Warszawa: WAiP.
- OBARA J., 2012, Zapożyczenia w żargonie przestępczym i slangu młodzieżowym, *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego XXIX*, s. 87–104.
- PACUŁA J., 2012, *Polskie i rosyjskie egzoetnonimy i przezwiska Żyda w kontekście stereotypu językowego*, w: B. Mitrenga (red.), *Linguarum Silva. T. 1: Opozycja – przeciwieństwo – kontrast*, Katowice: Wydawnictwo UŚ, s. 135–148.
- PACUŁA J., 2016, *Szablony nazewnicze Żyda w polszczyźnie i innych językach słowiańskich*, w: M. Grech, A. Siemes (red.), *Badanie i projektowanie komunikacji. T.5*, Wrocław: Libron, s. 165–192.
- RAK M., 2016, Kilka uwag o socjolekcie przestępczym polszczyzny przedwojennego Lwowa, *Socjolingwistyka* 30, s. 133–145.
- ROSÓŁ R., 2010, O zapomnianych znaczeniach pol. „bachor” i „bachur”, *Linguistica Copernicana* 1(3), s. 235–249.
- ROZENMAN G., 1936, *Zagadnienie uboju rytualnego*, Białystok: s.n.
- SCHOEPS J.H. (red.), *Nowy leksykon judaistyczny*, tłum. E. Ptaszyńska-Sadowska, Z. Rybicka, Warszawa: Cyklady.
- SPIVAK C.D., BLOOMGARDEN Y.S., 1911, *Yiddish dictionary, containing all the Hebrew and Chaldaic elements of the Yiddish language, illustrated with proverbs and idiomatic expressions*, New York: Minkus Bros.
- STĘPNIAK K., 1973, Nazwy gwary złodziejskiej, *Poradnik Językowy* 4, s. 209–213.
- THIELE A.F., 1841, *Die jüdischen Gauner in Deutschland, ihre Taktik, ihre Eigenheiten und ihre Sprache, nebst ausführlichen Nachrichten über die in Deutschland und an dessen Grenzen sich aufhaltenden berüchtigsten judischen Gauner*, Berlin: Selbstverl.
- TOMASZEWSKI J., ŻBIKOWSKI A. (red.), 2001, *Żydzi w Polsce. Leksykon. Życie i kultura*, Warszawa: Cyklady.
- WALCZAK B., 1986, Metoda świadectw bezpośrednich w badaniach etymologicznych nad zapożyczeniami, *Prace Filologiczne XXXIII*, s. 171–177.
- WALCZAK B., 1989, *Paralele w rozwoju znaczeniowym galicyzmów w języku polskim i rosyjskim*, w: H. Popowska-Taborska (red.), *Paralele w rozwoju słownictwa języków słowiańskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład im. Ossolińskich, s. 77–93.
- WALCZAK B., 1999, *Zapożyczenia leksykalne (formalnosemantyczne) czy kalki? O pewnym typie zapożyczeń w kontaktach języków blisko spokrewnionych*, w: M. Blicharski, H. Fontański (red.), *Słowotwórstwo, semantyka i składnia języków słowiańskich*, Katowice: Wydawnictwo UŚ, s. 124–133.

- WIECZORKIEWICZ B., 1961, О гварачах środowiskowych, *Poradnik Językowy* 5, s. 225–232.
- WOLF S.A., 1994, *Wörterbuch des Rotwelschen. Deutsche Gaunersprache*, Hamburg: Buske.
- Yiddish Dialect Dictionary*, [online:] <https://yiddishdialectdictionary.com> [25.07.2019].
- ZDANOWICZ A. et al., 1861, *Słownik języka polskiego*, t. 1–2, Wilno: Maurycy Orgelbrand.
- БАЛДАЕВ Д.С., БЕЛКО В.К., ИСУПОВ И.М., 1992, *Словарь тюремно-лагерно-блатного жаргона. Речевой и графический портрет советской тюрьмы*, Москва: Края Москвы.
- ГРАЧЁВ М., 1992, *Язык из мрака. Блатная музыка и феня. Словарь*, Нижний Новгород: Флокс.
- ГРАЧЁВ М.А., 2006, *Толковый словарь русского жаргона*, Москва: Юнвес.
- ЕЛИСТРАТОВ В.С., 2000, *Словарь русского аргю (материалы 1980–1990-х гг.)*, Москва: Русские словари.
- ЕЛИСТРАТОВ В.С., 2006, *Толковый словарь русского сленга*, Москва: АСТ-Пресс Книга.
- ОЖЕГОВ С.И., ШШЕДОВА Н.ЮЮ., (red.), *Толковый словарь русского языка*, Москва: Азъ.
- ПІДКУЙМУХА Л.М., 2013, Батярський жаргон міжвоєнного Львова в соціокультурному аспекті, *Наукові записки НДУ. Серія: Філологічні науки* 1, s. 228–233.
- ПОТАПОВ С.М., 1827, *Словарь жаргона преступников (блатная музыка)*, Москва: НКВД.
- СМИРНОВ В.П., 2003, *Большой полутолковый словарь одесского языка*, Москва: Друк.
- ТРУБАЧЁВ О.Н. (red.), 1994, *Этимологический словарь славянских языков. Вып. 20*, Москва: Наука.
- ТРУБАЧЁВ О.Н. (red.), 2007, *Этимологический словарь русского языка. Вып. 10*, Москва: Наука.
- ХОЗЕЙ Н., СИМОВИЧ К., ЯСТРЕМСЬКА Т., ДИДИК-МЕУШ Г., 2012, *Лексикон львівський – поважно і на жарт*, Львів: Інститут українознавства НАН України.

A few of the Yiddishisms in the Polish criminal dialect

(s u m m a r y)

The author discussed the etymology of few Yiddishisms – the words used in Polish criminal jargon, from the 19th century until the interwar period. In this text the author presented the lexemes listed in the oldest Polish sociolectal dictionaries, e.g.: *balmelchume*, *musor*, *meszures*, *chatrak*, *tatajlemnyk* (the publishing rules forced the author to limit the description – he dealt with the names of police officers and prison guards). Mainly presented words did not survive, today they are not appearing in non-standard dialect. This article filled the gap in the research on the origins of some jargon words.

